

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО. АРХІВОЗНАВСТВО

УДК 002:001.4

**ЧИ ПОТРІБНИЙ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВУ
О НОВЛЕНИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ?**

Г.М. Швецова-Водка

Розглянуто питання формування терміносистеми документознавства, пов'язаної з терміном "документ" і похідними від нього терміноелементами ("документальний", "документний") та термінами ("документування", "документалістика" та ін.).

Ключові слова: документознавство, документ, термінологія, терміноелементи

The question of forming of document science term system is considered, related to the term "document" and derivatives from him term elements.

Останнім часом у професійному середовищі активно дискутується питання про статус документології (чи є це лише загальна теорія та історія документа, чи метанаука про документ, чи цикл наукових дисциплін). Однак, за будь-якої відповіді на це питання фахівцям доводиться використовувати певні терміни, які, на жаль, до цього часу не є ustalеними і загальноприйнятими. Візьмемо, приміром, термін, що позначає діяльність, пов'язану зі створенням, зберіганням та використанням документів. Одні автори використовують у цьому значенні термін і поняття документація або документаційна діяльність, другі – документна діяльність, треті – документальна діяльність, четверті – інформаційно-документарна діяльність. Аналогічний різнобій спостерігаємо у використанні терміна комунікація: документальна чи документна. Приклади можна було б продовжити і помножити.

Чи є такий різнобій обов'язковим і неминучим? Відомо, що понятійно-термінологічний апарат наукової дисципліни формується, з одного боку, стихійно, в результаті використання фахівцями тих чи інших слів як наукових термінів, але, з іншого боку, цілком свідомо, шляхом домовленостей і узгодження

щодо використання окремих термінів. Зауважу, що в даній статті йдеться, передусім, про терміни, які позначають вже відомі й загальноновизнані поняття, але в різних словесних формах. Крім того, вже звичною стала полісемія багатьох термінів, що використовуються в документознавстві. Відомо, що наукова терміносистема має прагнути уникнення зазначених недоліків. Тому не слід зневажливо ставитися до спроб розвинути фахову термінологію, ввести нові терміни для деяких понять. Вони потребують обговорення, а не замовчування.

На певному етапі розвитку науки термінологічний консенсус стає вкрай необхідним. За його відсутності доводиться вдаватися до примусових заходів, на кшталт термінологічних стандартів. Але все ж таки перед прийняттям стандарту бажано було б почути думки фахівців, аргументи щодо доречності того чи іншого терміна чи терміноелемента. На жаль, обговорення термінів і, тим більше, терміноелементів є в нашій науці доволі рідкісним явищем.

Слід зазначити, що термінологічний апарат українського документознавства формувалася значною мірою під впливом

російського документознавства, за спільних умов розвитку та спорідненості української і російської мов. У 70-і рр. XX ст. у російському документознавстві значно активізувалася увага саме до документознавчих термінів. Було введено до наукового обігу термін документирование (укр. – документування) в значенні фіксування інформації в документі, створення документа. Терміноелемент документный (аналогічно укр. – документний) почали застосовувати в різноманітних словосполученнях замість терміноелемента документальный (укр. документальний): документна інформація, документна класифікація, документна система. Як правило, документний означав: 1) той, що міститься в документі; 2) призначений для документів [14]. Терміноелемент документний мав показати, що відповідне явище має відношення до документа як матеріального об'єкта із зафіксованою інформацією, але не до його характеристики як історичного чи юридичного свідчення.

Одночасно терміноелемент документальний продовжували використовувати для характеристики будь-чого, пов'язаного з документом у широкому значенні (як будь-яким матеріальним носієм із зафіксованою на ньому інформацією). Таке використання було характерним для інформатики (наприклад: документальне джерело наукової інформації, документальне повідомлення тощо) і бібліографознавства (наприклад: система документальних комунікацій, документальний потік, документальний пошук тощо). Але і в архівознавстві, і в документознавстві теж зберігався терміноелемент документальний із значеннями: 1) той, що є документом; 2) той, що ґрунтується на документах, підтверджується ними; 3) притаманний документу; 4) той, що складається з документів [14].

У 90-і рр. XX ст., значною мірою за ініціативою відомого російського бібліотекознавця Ю.М.Столярова, з метою створення спільної з традиційним (класичним) документознавством терміносистеми терміноелемент документний впроваджується у сферу бібліотекознавства і бібліографознавства. На недоречність заміни в будь-якому випадку традиційного для бібліографознавства терміно-

елемента документальний на документний звернула увагу автор цих рядків у рецензії, присвяченій в цілому іншому питанню [21, 37]. Відбулася коротка дискусія [8; 17; 7; 4; 13], після якої О.П.Коршунов і Ю.М.Столяров дійшли згоди щодо використання термінів, пов'язаних з документом, у таких формах і значеннях: документний – що складається з документів (фонд, масив, потік); документований – заснований на документах, підкріплений документами; документарний – що існує у формі документа (документарна інформація); документальний – "терміноелемент, за допомогою якого утворюються загальні поняття, що абстрактно відображають будь-які зв'язки з документом, тобто щось, що функціонує в якомусь зв'язку з документами: на основі, при допомозі, за допомогою, у формі документів і т.д. [13, 3]".

Однак далеко не всі бібліографознавці і бібліотекознавці приєдналися до цієї угоди. Похідні від документа терміни до нашого часу продовжують використовувати в різних формах. Щодо "традиційних" документознавців, то вони взагалі не брали участі в дискусії 90-х рр. і не враховують прийняті домовленості. Отже, термінологічний різнобій продовжується донині.

Тим часом Ю.М.Столяров виступив з новими пропозиціями щодо вдосконалення фахової термінології, зокрема, щодо впровадження низки нових термінів і терміноелементів для позначення різних змістових відтінків у словах, побудованих від терміна документ [9; 10]. На жаль, дискусії щодо цих пропозицій поки що не відбулося, але їхній автор активно впроваджує нові терміни. Якою може бути терміносистема документознавства, якщо взяти за основу пропозиції Ю.М.Столярова і доповнити чи скорегувати їх щодо окремих понять, я спробувала показати у доповідях і опублікованих тезах на конференціях [16; 19; 20], а також у статті [18]. У цих публікаціях я не наполягаю на прийнятті саме таких термінів і значень, а лише збираю їх у певну систему, де зміна чи прийняття того чи іншого терміна мають впливати на форму та значення інших термінів. Поки що я маю лише один відгук на вис-

ловлені пропозиції: Є.О.Плешкевич зазначив, що "запропонована система термінів, створена поза теоретичними конструкціями, не усуває, а навпаки, призводить до нових суперечностей, не виправданих змін трактування, що вже склалося, і до термінологічного переважання [5, 76]". Мушу відповісти, що запропонована саме система термінів, яка не торкається теоретичних конструкцій, тому їй не може їх зруйнувати. Але зміна будь-якого із запропонованих термінів спричинить видозміни інших термінів. Потрібні вони науці чи ні – це їй треба з'ясувати шляхом дискусії.

Мені довелося свого часу виступити з міркуваннями щодо відповідної української термінології [15]. Відповіді на статтю не було; все, що в ній сказано, залишається актуальним і сьогодні. Викладачам документознавства доводиться постійно пояснювати студентам, що документно-комунікаційна діяльність або документна комунікація – це те ж саме, що документально-комунікаційна діяльність або документальна комунікація, а також інші синонімічні або, навпаки, різні за змістом терміни. Можливо, варто все ж таки відкрити дискусію і висловити свої міркування?

Із аналізу наявної терміносистеми документознавства можна зробити висновок: у нас немає чіткого і однозначного позначення практичної діяльності, яка є об'єктом наукових досліджень і навчальної підготовки фахівців. Засновники документальної науки на поч. ХХ ст. використовували один термін – *documentation* – для позначення і науки, і практичної діяльності, і сукупності документів. Але з того часу відбулося багато змін. Зокрема, термін документация зараз пропонується використовувати лише в значенні сукупність службових документів [13]. Звідси документальну діяльність слід розуміти лише як процеси роботи з неопублікованими службовими документами.

З іншого боку, для позначення науки, що вивчає означену практичну діяльність (з будь-якими документами), виникло декілька термінів. Крім початкового документация в значенні документальна наука або документологія, маємо ще й документознавство і документалістику. Причому обидва останні

терміни позначають не лише наукові дослідження, а й практичну діяльність.

У зв'язку з тим, що документалістика останнім часом не презентує себе і не розвивається як наука (на її місце зараз претендує документологія), вважаю можливим залишити термін документалістика для позначення практичної діяльності, пов'язаної з будь-якими документами, а відповідного практичного працівника називати документалістом. Термін документаліст давно використовують у європейських країнах для позначення спеціаліста, що працює з документами. У класичній роботі Г.Г.Воробйова з документалістики обов'язки документаліста пояснюються як завдання практичного працівника, який виконує "тільки документальну роботу" (мається на увазі весь комплекс виробничих процесів, пов'язаних з будь-якими документами) [14].

Ю.М.Столяров помітив також, що недоречно документознавство вважати одночасно і наукою, і практичною діяльністю, а практичного працівника називати документознавець, і запропонував для цієї професії назву документист [15]. Ще раніше Ю.М.Столяров запропонував назвати спеціаліста документатором [9]. Погоджуючись з його аргументами відносно назви практичної діяльності, гадаю, що доречніше використати вже відомі терміни документалістика і документаліст. Термін документознавство при цьому залишити для позначення лише наукової дисципліни (в українській мові – знавство свідчить про пізнавальний, а не практичний характер діяльності).

Під час обговорення моєї доповіді на Другому міжнародному науково-теоретичному семінарі "Термінологія документознавства та суміжних галузей знань" 23 травня 2008 р. у відповідь на цю пропозицію я почула, що документаліст – це кінематографіст, який створює документальне кіно, і тому цим словом не можна назвати фахівця, який працює з документами. Натомість для позначення спеціаліста були запропоновані англійські терміни *records manager* або *information manager*. Треба зазначити, що ототожнення документалістики зі створенням

певних праць, у яких відображаються реальні історичні події або особи, є традиційним для літературознавства та мистецтвознавства, але у сфері документознавства чи документології цей термін не має такого значення. Що стосується англійських термінів, то вони потребують не дослівного перекладу, а узгодженого з існуючою терміносистемою.

Якщо ж документалістика і документаліст у запропонованих значеннях викликають заперечення, то можна винайти інші терміни у відповідних значеннях: документаристика і документарист, або документистика чи документика і документист, або документивистика та документивист. Деякі з цих термінів були запропоновані Ю.М.Столяровим, але в інших значеннях чи в інших сполученнях. Про можливість і необхідність створення (винайдення) нових термінів з метою усунення полісемії деяких традиційних термінів свідчить історія із стандартизацією бібліографічних термінів, зокрема впровадження терміна бібліографознавство, який спочатку викликав неприйняття деяких фахівців, але зараз сприймається цілком спокійно.

Серед інших термінів найбільшої уваги потребують терміноелементи документальний і документний як найбільш розповсюджені. На мій погляд, щодо їхнього значення варто прийняти викладену вище пропозицію О.П.Коршунова [3]. Або повернутися до значень, висвітлених у статті відомого термінолога архівознавства Е.Й.Ханпири [14]. Відмінність полягає в тому, що Е.Й.Ханпира значення той, що складається з документів відносив до терміноелемента документальний, а О.П.Коршунов, враховуючи побажання Ю.М.Столярова, це значення приписав терміноелементу документний; а також у позначенні інформації, яка міститься в документі (документна – у Е.Й.Ханпири або документарна – у Ю.М.Столярова і О.П.Коршунова). Під час роботи Другого науково-теоретичного семінару "Термінологічні проблеми документознавства та суміжних галузей знання" С.Д.Безклубенко висловив пропозицію: все, що стосується змісту документа, позначати терміноелементом документальний, а те, що має позначати документи як фізичні об'єкти –

документний. Тобто, на його думку, інформація – документальна, а фонд чи потік – документний. Ця пропозиція теж потребує обговорення.

Ще один принциповий момент: наше ставлення до терміна документування і похідних від нього. Відомо, що спочатку цей термін означав "підтвердження документами". Але з розвитком документознавства він почав використовуватися для позначення процесу створення документа. У "Російсько-українському (академічному) словнику (1924-1933 рр.)", що готувався за ред. А.Кримського та С.Єфремова, містяться такі приклади: "Подтверждённый документом – задокументований. Документальный – документальний, документовой. Документально – документально, документово. Засвидетельствовать документально – задокументувати. [У I пол. XIV ст. воно вже задокументоване] [16]". Отже, "задокументувати" вже тоді можна було трактувати у двох значеннях: 1) підтверджувати документом; 2) фіксувати в документі. Згодом друге значення стає ще більш виразним. Наприклад, у "Російсько-українському словнику ділової мови" 1930 р., складеному М.Дорошенко, М.Станіславським і В.Страшкевич, є таке значення: "записувати в документ – задокументувати, задокументувати [16]".

Отже, залишимо початкове значення "документування" чи те, що виникло в ході розвитку документознавства і ще не відображене в загальних словниках? На мій погляд, варто визнати це слово документознавчим терміном з відповідним значенням і не вводити для позначення процесу створення документа нового терміна документаризація чи документизація або документистика, як це пропонує Ю.М.Столяров [10; 12]. У цьому я погоджуюся з Є.О.Плешкевичем [5, 75], хоча у свій перелік документознавчих термінів включила терміни документування і документаризація в трактуванні О.П.Коршунова і Ю.М.Столярова. Якщо ми відмовимося від такого трактування, треба буде знайти інше позначення процесу підтвердження чогось документами, щоб уникнути полісемії терміна документування (можливо, підтвердження

документами краще називати документари-зацією або документизацією?).

Варто пояснити також, що термін документаризація в значенні процесу створення документа пов'язаний з позначенням інформації, яка міститься в документі (існує у формі документа), терміноелементом документарна. Якщо відмовляємося від документари-зації, то як будемо називати інформацію? Документною не можна, бо це – та, що складається з документів. Отже, документальною? Тоді ми знову повертаємось до початку термінологічної дискусії в документознавстві.

Загалом доцільність тих чи інших термінів або терміноелементів легше побачити при розгляді їх у складі всієї терміносистеми документознавства, а не як окремих термінів. Тому було б доречним скласти словник документознавчих термінів, який би охопив як терміни, що пропонуються, так і терміни недоречні або заборонені у зв'язку із затвердженням одного з термінів чи терміноелементів. Термінологічні дослідження мають стати одним із постійних напрямів розвитку документознавства.

Використана література

1. Воробьев Г.Г. Документ : информационный анализ / Г.Г. Воробьев. – М. : Наука, 1973. – С. 12-13.
2. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. – Вид. офіц. – На заміну ДСТУ 2732-94. – Введен. 28.05.2004. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – С. 4.
3. Коршунов О.П. Библиографоведение. Общий курс. Ч. 1. Основы теории библиографии. Раздел 1 : учеб. для библ.-информ. фак. вузов / О.П. Коршунов / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2001. – С. 28-29.
4. Коршунов О.П. Еще раз о терминологии / О.П. Коршунов // Библиография. – 1999. – № 5. – С. 156-157.
5. Плешкевич Е.А. Проблемы теоретического изучения документа / Е.А.Плешкевич // Документознавство. Библиотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20-22 трав. 2008 р. / Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – К., 2008. – С. 72-76.
6. Російсько-український (академічний) словник (1924-1933 рр.) / Під ред. А.Кримського та С.Єфремова [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.r2u.org.ua. – Ця сторінка містить також статті з інших словників: Російсько-український словник 1926 р. (О. Изюмов); Російсько-український фразеологічний словник 1927 р. (В. Підмогильний, Є. Плужник); Російсько-український словник ділової мови 1930 р. (М.Дорошенко, М.Станиславський, В.Страшкевич).
7. Столяров Ю.Н. Глубже исследовать терминологию / Ю.Н.Столяров // Библиография. – 1999. – № 2. – С. 151-152.
8. Столяров Ю.Н. Документный или документальный? / Ю.Н.Столяров // Библиография. – 1996. – № 2. – С. 38-41.
9. Столяров Ю.Н. Документный ресурс : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Ю.Н.Столяров. – М. : Либерия, 2001. – С. 22.
10. Столяров Ю.Н. Документологический тезаурус / Ю.Н.Столяров // Материалы конференции "Крым 2004" [Электронный ресурс].
11. Столяров Ю.Н. О типовых программах кандидатского минимума по информатике / Ю.Н.Столяров // Библиотечковедение. – 2006. – № 4. – С. 122.
12. Столяров Ю.Н. Развитие документологической терминологии / Ю.Н.Столяров // Науч.-техн. информ. Сер.1, Орг. и методика информ. работы. – 2004. – № 8. – С. 5-10.
13. Столяров Ю.Н. Термины, производимые от слова "документ" / Ю.Н.Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 10. – С. 64-68.
14. Ханпира Э.И. О терминах документационный, документальный, документный / Э.И. Ханпира // Совет. архивы. – 1984. – № 3. – С. 24.
15. Швецова-Водка Г.М. Документальні чи документні? / Г.М.Швецова-Водка // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С. 10-11.
16. Швецова-Водка Г.М. Документоведческие термины / Г.М.Швецова-Водка // Документ в системе социальных коммуникаций : сб. материалов III Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (г. Томск, 25-26 окт. 2007 г.) / Томск. гос. ун-т, Архив. упр. Томск обл. – Томск, 2008. – С. 40-42.
17. Швецова-Водка Г.М. Документный или документальный? Подход не может быть формальным / Г.М.Швецова-Водка / Г.М.Швецова-Водка // Библиография. – 1997. – № 5. – С. 33-37.
18. Швецова-Водка Г.М. Можливі шляхи розвитку терміносистеми документознавства / Г.М.Швецова-Водка

// Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2008. – Вип. 2. – С. 96-104.

19. Швецова-Водка Г.М. Проблеми розвитку термінології документознавства / Г.М.Швецова-Водка // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20-22 трав. 2008 р. / Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – К., 2008. – С. 76-77.

20. Швецова-Водка Г.М. Терміни документознавства / Г.М.Швецова-Водка // Звітна наук. конф. викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ, 25-27 лют. 2008 р. Секц. "Актуал. пробл. бібліотекознавства і бібліогр." / РДГУ. – Рівне, 2008. – С. 12--13.

21. Швецова-Водка Г.Н. У истоков книговедческой концепции библиографии / Г.Н.Швецова-Водка // Библиография. – 1996. – № 2. – С. 31-38. – Рец. на кн.: Беспалова Э.К. Формирование библиографической мысли

УДК 930.22

С.Г. КУЛЕШОВ І ВІТЧИЗНЯНЕ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ НАУКИ НА РУБЕЖІ СТОЛІТЬ

В.В. Бездрабко

У статті проаналізовано основні положення концепції документознавства зnanого науковця С.Г.Кулешова. Висвітлюються його ставлення до загального і спеціального документознавства, бачення їхньої структури, об'єктно-предметної сфери, головних дослідницьких напрямів і завдань.

Ключові слова: документознавство, документологія, наука, історіографія, S.G.Kuleshov

For the first time the analysis of the noted documentary scientist S.G. Kuleshov scientific achievements is given in the Ukrainian historiography as well as the characteristics of his principal ideas. His attitudes towards the general and special documentary sciences, his understanding of their structure, object-subject sphere, main research directions and objectives have been highlighted in the article.

В "Історіографічному словнику" (2004), першому подібному вітчизняному виданні, підготовленому вченими харківської історіографічної школи, образ науки тлумачиться як "комплекс уявлень конкретного соціуму про предмет, методи, функції науки, її місце серед інших соціальних і культурних інститутів"¹. Не заперечуючи дефінітивного окреслення змісту поняття, відзначимо його полісемантичність, що, залежно від традицій його вживання у тій чи іншій галузі знань, набуває різних змістових відтінків. Говорячи про образ вітчизняного документознавства 1990-2000-х рр., маємо на увазі уявлення про

структуру науки, її об'єкт і предмет, методи і функції, персоналії та науковий доробок дослідників, місце в середовищі суміжних, споріднених галузей знань. Ці уявлення не є сталими, а змінюються з плином часу, під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Останнім часом ми стали свідками надактивних пошуків відповіді на питання, яким є документознавство насправді та його образ, створений на рубежі століть стараннями його представників. Подолання кризи методологічного характеру супроводжується осмисленням і узагальненням зробленого. Принципи міждисциплінарності і компарати-